

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

MOLYER KOMEDIYALARIDA IJTIMOYIY ILLATLAR SATIRASI: ESTETIK VA AXLOQIY MEZONLAR UYG' UNLIGI

Shoxobutdinova Dilnoza Muxitdinovna

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoati instituti

Qo'shma ta'lim dasturlarini muofiqlashtiruvchi bo'limi, v/b dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada XVII asr fransuz klassitsizmining yirik namoyandasi Jan-Batist Molyer komediyalarida ijtimoiy illatlarning satirik talqini estetik va axloqiy mezonlar uyg' unligi nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Dramaturg ijodida riyokorlik, ochko'zlik, soxta zodagonlik, manmanlik, ijtimoiy niqoblanish, mutaassiblik, xudbinlik va ma'naviy soxtalikning komik xarakter yaratish vositasiga aylanish mexanizmlari tahlil qilinadi. "Tartyuf", "Xasis", "Mizantrop", "Dvoryanlikdagi meshchan" va "Don Juan" asarlari misolida kulgi faqat ko'ngilochar estetik hodisa emas, balki jamiyatdagi axloqiy nomutanosibliklarni fosh etuvchi badiiy-estetik mexanizm sifatida namoyon bo'lishi asoslanadi. Molyer satirasining xususiyati uning muayyan shaxsni emas, balki shaxs xatti-harakatida mujassam bo'lgan ijtimoiy tip va axloqiy nuqsonni tanqid qilishida ekani ko'rsatiladi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va estetik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Molyer, komediya, satira, komizm, ijtimoiy illat, riyokorlik, axloqiy mezon, estetik ideal, kulgi, xarakter.

САТИРА НА СОЦИАЛЬНЫЕ ПОРОКИ В КОМЕДИЯХ МОЛЬЕРА: ГАРМОНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ И НРАВСТВЕННЫХ КРИТЕРИЕВ

Аннотация: В статье исследуется сатирическое изображение социальных пороков в комедиях выдающегося представителя французского классицизма XVII века Жана-Батиста Мольера с точки зрения взаимодействия эстетических и нравственных критериев. Анализируются художественные механизмы, посредством которых лицемерие, скупость, тщеславие, сословное подражательство, эгоизм, нравственная фальшь и социальная маскировка превращаются в основу комического характера. На материале пьес «Тартюф», «Скупой», «Мизантроп», «Мещанин во дворянстве» и «Дон Жуан» обосновывается положение о том, что смех у Мольера выполняет не только развлекательную, но и критико-нравственную функцию. Сатира драматурга направлена прежде всего не против отдельного человека, а против устойчивой модели поведения, приобретающей общественную значимость. Особое внимание уделяется соотношению эстетической природы комического с нравственным содержанием сатиры. В работе применены сравнительно-типологический, историко-литературный и эстетический методы анализа.

Ключевые слова: Мольер, комедия, сатира, комизм, социальный порок, лицемерие, нравственный критерий, эстетический идеал, смех, характер.

SATIRE OF SOCIAL VICES IN MOLIÈRE'S COMEDIES: THE HARMONY OF AESTHETIC AND MORAL CRITERIA

Abstract: The article examines the satirical representation of social vices in the comedies of Jean-Baptiste Molière, one of the major representatives of seventeenth-century French Classicism, with particular attention to the relationship between aesthetic and moral criteria. It analyses the artistic mechanisms through which hypocrisy, avarice, vanity, social imitation, selfishness, moral falsity and pretentiousness become structural principles of comic characterization. Drawing on *Tartuffe*, *The Miser*, *The Misanthrope*, *The Bourgeois Gentleman* and *Don Juan*, the study argues that laughter in Molière's drama performs not merely an entertaining function but also serves as an aesthetic means of exposing ethical and social disproportions. Molière's satire is shown to target not simply an individual personality but a socially recognizable type of behaviour embodied in that personality. Particular attention is paid to the synthesis of the aesthetic nature of comedy and its ethical implications. The research employs comparative-typological, historical-literary and aesthetic methods of analysis.

Keywords: Molière, comedy, satire, comic, social vice, hypocrisy, moral criterion, aesthetic ideal, laughter, character.

Kirish. Jahon adabiyoti tarixida komediya jamiyatning o' z-o' zini anglash vositalaridan biri sifatida alohida mavqega ega. Tragediya inson mavjudligining keskin, ko' pincha yechimsiz ziddiyatlarini ifodalasa, komediya shu ziddiyatlarning kundalik hayot, ijtimoiy munosabat va inson xarakteridagi g' ayratabiiy, nomutanosib yoki sun'iy shakllarini kulgi orqali ochib beradi. Shu jihatdan komizmining estetik tabiati ijtimoiy va axloqiy mazmundan butunlay ajralgan hodisa emas. Aksincha, yuksak komediya kulgining badiiy imkoniyatlaridan foydalanib, inson xatti-harakatidagi me'yor buzilishini ko' rsatadi. Jan-Batist Molyer (1622–1673) ijodi mazkur qonuniyatning Yevropa dramaturgiyasidagi eng mukammal namunalardan biridir. Uning komediyalarida kulgili vaziyat, xarakter, nutq va dramaturgik konflikt faqat tomoshabinni kuldirish maqsadiga bo' ysundirilmaydi. Ular ijtimoiy munosabatlardagi soxtalikni tanitish, inson xulqidagi haddan oshishlarni ko' rsatish va shu tariqa muayyan axloqiy mezonni yuzaga chiqarish vazifasini ham bajaradi. Molyer yashagan XVII asr Fransiyasida saroy madaniyati, aristokratik odob, yangi burjua qatlamining ijtimoiy mavqe orttirishga intilishi va tashqi obro' ga kuchli bog' liqlik insonning "jamiyatdagi ko' rinishi" bilan uning haqiqiy mohiyati o' rtasidagi masofani kengaytirgan edi. L. Norman Molyer satirasining tarixiy kontekstini tahlil qilar ekan, o' sha davr jamiyatida shaxsning qadr-qimmati ko' pincha uning boshqalar nazaridagi obro' si, didi va ijtimoiy ko' rinishi orqali o' lchanganini ta'kidlaydi [5, 57–60]. Ana shu muhit Molyer uchun riyokorlik, taqlidchilik, manmanlik va soxta odobni kuzatish imkonini bergan.

Molyer dramaturgiyasidagi satirani anglashda komizmining ijtimoiy tabiatiga oid nazariy qarashlar muhim metodologik asos bo' lib xizmat qiladi. Anri Bergson kulgini jamiyat hayotidan ajratib bo' lmaydigan hodisa sifatida tushuntiradi. Uning fikricha, insondagi ruhiy va xulqiy "qotib qolish", vaziyatga moslasha olmaslik va avtomatik harakat komiklik manbaiga aylanishi mumkin. Jamiyat esa kulgi orqali bunday xatti-harakatni bilvosita tuzatishga intiladi. Bergsonning "qotib qolish komikdir, kulgi esa uning tuzatuvchisidir" degan konsepsiyasi aynan shu nuqtani ifodalaydi [1, 21].

Mazkur fikr Molyer xarakterlarini talqin qilishda ayniqsa samaralidir. Harpagon butun hayotni pul mezonida ko' radi; Tartyuf diniy taqvonni ma'naviyat emas, niqobga aylantiradi; Jourdain ijtimoiy mavqe haqidagi xayolini voqelikdan ustun qo' yadi; Alceste jamiyatdagi yolg' onga qarshi chiqarkan, o' zining murosasizligini ham mutlaq tamoyilga aylantiradi. Demak, Molyer komizmining markazida ko' pincha "bir g' oyaning asiri"ga aylangan xarakter turadi. Shu sabab dramaturgning personajlari tasodifiy kulgili qahramonlar emas, balki ma'lum darajada tipologik xarakterlardir. Ulardagi bir sifatning me'yordan ortib ketishi butun shaxsiyatni egallaydi. Natijada qahramon voqelikni o' z tabiatiga moslab talqin qiladi va aynan ana shu nomutanosiblik komik effekt tug' diradi. Biroq Molyer komediyasini oddiy axloqiy pand-nasihatga tenglashtirish to' g' ri emas. Komediyaning ta'siri bevosita "yaxshi bo' l" shaklidagi didaktik da'vatdan emas, tomoshabinning illatni estetik masofa orqali o' zi tanib olishidan kelib chiqadi. Shu ma'noda kulgi badiiy hukmning bilvosita shakliga aylanadi.

Molyer satirasining eng keskin ko' rinishlaridan biri "Tartyuf" komediyasida namoyon bo' ladi. Asar markazida dinning o' zi emas, dindorlik niqobidan shaxsiy manfaat yo' lida foydalanish hodisasi turadi. Tartyufning xavfliligi shundaki, u oddiy yolg' onchi emas. U jamiyatda yuksak axloqiy qiymatga ega bo' lgan tushunchalar - taqvo, hayo, kamtarlik va vijdonni o' z manfaatining vositasiga aylantiradi. Komik konflikt ham aynan tashqi belgi bilan ichki mohiyat o' rtasidagi tafovutdan paydo bo' ladi. Tartyufning nutqi axloqiy va diniy iboralarga boy, biroq uning amaliy xatti-harakatlari ana shu nutqni inkor etadi. Bu qarama-qarshilik tomoshabinga personajning riyokorligini dastlab kulgili, keyinchalik esa ijtimoiy xavfli hodisa sifatida anglatadi. Orgon obrazi esa satiraning ikkinchi qirrasini yuzaga chiqaradi. Muallif faqat aldamchini emas, balki tashqi taqvoga ko' r-ko' rona ishonishga tayyor insonning ma'naviy o' zirligini ham ko' rsatadi. Orgon oilaviy burch, ota mas'uliyati va mulkiy manfaatlarini Tartyufga bo' lgan ishonchiga qurbon qiladi. Natijada komediyada riyokorlik va sodda mutaassiblik bir-birini oziqlantiruvchi ikki hodisa sifatida namoyon bo' ladi. Molyer satirasining murakkabligi ham shunda: Tartyufni fosh etish bilan masala yakunlanmaydi. Asar tomoshabinni aldovning muvaffaqiyat qozonishiga imkon beradigan psixologik va ijtimoiy sharoit haqida o' ylashga undaydi. Shu tariqa estetik kulgi axloqiy hushyorlik talabiga ulanadi.

"Xasis" komediyasidagi Harpagon Molyer yaratgan eng barqaror komik tiplardan biridir. Qahramonning kulgililigi uning shunchaki pulni sevishida emas, balki boylikni hayotning mutlaq mezoniga aylantirganidadir. Robert McBride asarda Harpagonning nihoyatda ustun dramaturgik mavqega ega ekanini, uning sahnadagi hukmronligi boshqa personajlar bilan munosabatlarning deyarli barcha qatlamlariga ta'sir ko' rsatishini qayd etadi [4, 83–94]. Harpagon uchun nikoh ham, ota-bola munosabati ham, xizmatkor bilan aloqa ham iqtisodiy manfaat mezonida baholanadi. Uning xasisligi shu tariqa individual kamchilik chegarasidan chiqib, insoniy munosabatlarning axloqiy mohiyatini yemiruvchi prinsipga aylanadi. Qahramon farzandlarining his-tuyg' ularini tushunmaydi, chunki uning ongida insonning istagi xarajat bilan o' lchanadi. Komediyada pul sandig' ining yo' qolishi bilan bog' liq epizod estetik va axloqiy mezonlar uyg' unliligining yorqin ko' rinishidir. Harpagon boyligini yo' qotganida go' yo o' z hayotining ma'nosini yo' qotgandek tutadi. Voqeaning mubolag' ali shakli tomoshabinni kuldiradi, biroq ana shu kulgi ortida insonning narsaga qaram bo' lib qolishi haqidagi jiddiy axloqiy mazmun mavjud. Molyer bunda boylikning o' zini qoralamaydi. Tanqid obyekti boylikni vositadan

maqsadga aylantirgan ongdir. Harpagonning komik fojiasi ham shunda: u mulkka ega bo'lishni istaydi, ammo oxir-oqibat mulkning o'zi uning xatti-harakatlarini boshqaradigan kuchga aylanadi. Bu holat Bergson nazariyasidagi inson xatti-harakatining "mexaniklashuvi" bilan hamohangdir.

"Mizantrop" Molyer satirasining boshqa komediyalariga qaraganda murakkabroq estetik tuzilishga ega. Andrew Calder mazkur asarning an'anaviy yangi komediya qolipiga to'liq sig' masligini, unda konfliktlar oddiy yarashuv bilan tugamasligini ko'rsatadi [3, 95–106]. Bu xususiyat Alceste obrazining ikki tomonlama tabiatidan kelib chiqadi. Alceste jamiyatdagi yolg'on, xushomad va soxta odobdan nafratlanadi. Shu ma'noda uning axloqiy talabi asosli. U samimiyligni, rostgo'ylikni va ichki-hayotiy haqiqatni himoya qiladi. Biroq uning muammosi haqiqat talabining o'zida emas, balki uni mutlaq va murosasiz shaklda ilgari surishidadir. Molyer bu obraz orqali satiraning muhim estetik tamoyilini namoyon etadi: axloqan to'g'ri pozitsiya ham me'yorni yo'qotsa, komik xarakter kasb etishi mumkin. Alceste jamiyatdagi barcha insoniy murosani yolg'onchilik deb qabul qiladi. Natijada u tanqid qilayotgan jamiyatdan axloqiy jihatdan yuqori ko'rinsa-da, ijtimoiy hayotga moslasha olmasligi bilan kulgi obyekti bo'lib qoladi. Shu yerda Molyer satirasi biryuqlama hukmdan qochadi. Tomoshabin bir vaqtning o'zida ham Alcestening noroziligiga qo'shilishi, ham uning haddan tashqari keskinligini ko'rishi mumkin. Bu estetik ambivalentlik komediyani oddiy didaktik sxemadan yuqoriga ko'taradi. Axloqiy ideal muallif tomonidan inkor qilinmaydi, ammo idealning hayotiy me'yor va insoniy murakkablikdan uzilib qolishi ham ma'qullanmaydi.

"Dvoryanlikdagi meshchan" asarida Molyer ijtimoiy tabaqa masalasini insonning o'zligini yo'qotishi bilan bog'laydi. Janob Jourdain zodagon bo'lishni shu qadar istaydiki, uning butun kundalik hayoti aristokratik madaniyatning tashqi belgilariga taqlid qilishga aylanadi. Musiqa, raqs, falsafa va kiyinish uning uchun madaniy kamolot vositasi emas, balki yangi ijtimoiy maqomni namoyish etish belgilaridir. Molyer va Jan-Batist Lully yaratgan mazkur komediya-balet shaklida musiqa, raqs va sahna tomoshasi asarning satirik mazmuniga xizmat qiladi. Tadqiqotchilar "Le Bourgeois gentilhomme"ni Molyer va Lully hamkorligining eng mashhur asarlaridan biri sifatida baholaydilar [7, 121–138]. Undagi tomoshaviylik shunchaki bezak vazifasini o'tamasdan, Jourdainning hayotni spektaklga aylantirib yuborgan dunyoqarashini estetik jihatdan takrorlaydi. Jourdainning kulgililigi uning quyi tabaqaga mansubligida emas, balki o'z qadrini boshqaning maqomini taqlid qilish orqali topishga urinishidadir. Demak, satira tabaqaviy mazax emas, balki soxta ijtimoiy identifikatsiya tanqididir. Bu komediyada axloqiy mezon "o'zlikka sodiqlik" tamoyili bilan bog'lanadi. Inson tashqi belgilar orqali o'z mohiyatini o'zgartirishga urinarkan, u tabiiyligini yo'qotadi. Tabiiylik va sun'iylik qarama-qarshiligi Molyer estetikasining muhim mezonlaridan biri sifatida yuzaga chiqadi.

Molyerning "Don Juan" asari satirik tafakkurning yana bir murakkab ko'rinishini namoyish etadi. Don Juan tashqi riyokorlikdan nafratlanadigan, erkin fikrlaydigan shaxs sifatida ko'rinishi mumkin, biroq uning erkinligi boshqa inson oldidagi mas'uliyatni tan olmaydi. Shu sabab bu erkinlik axloqiy mazmundan mahrum individualizmga aylanadi. Qahramonning ayollar, xizmatkorlar, qarzdorlar va otasi bilan munosabatida bir xil tamoyil kuzatiladi: boshqa inson uning istagini cheklaydigan mustaqil axloqiy subyekt sifatida emas, maqsadga erishish vositasi sifatida qabul qilinadi. Shu ma'noda Don Juan obrazi Molyer dramaturgiyasidagi xudbinlik muammosining eng keskin ifodalaridan biridir. Asarning muhim paradokslaridan biri shundaki, Don Juan oxir-oqibat o'zi ilgari masxara qilgan riyokorlikni ham foydali ijtimoiy strategiya sifatida qabul qilishga tayyor bo'ladi. Demak, uning axloqiy beqarorligi ayrim qarashlarning xatoligidan emas, qat'iy ichki mezonning mavjud emasligidan kelib chiqadi. Bu jihat "Tartyuf"dagi riyokorlik bilan "Don Juan"dagi axloqiy relativizm o'rtasida yashirin tipologik aloqa yaratadi.

Tahlil qilingan asarlarni qiyoslash Molyer satirasining bir qator umumiy qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, dramaturg ijtimoiy illatni mavhum tushuncha sifatida emas, konkret xarakter, nutq va xatti-harakat tizimi orqali ifodalaydi. Riyokorlik - Tartyufda, xasislik - Harpagonda, soxta aristokratizm - Jourdain obrazida, mutlaq murosasizlik - Alcesteda mujassamlashadi. Shu tariqa axloqiy kategoriya estetik obrazga aylanadi.

Ikkinchidan, Molyer illatni ko'pincha "me'yorning buzilishi" tarzida tasvirlaydi. Pul, jamiyatdagi mavqe, rostgo'ylik yoki diniy e'tiqodning o'zi salbiy emas. Komizm mazkur qadriyatlardan biri mutlaqlashtirilib, boshqa insoniy munosabatlarni siqib chiqarganda yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan Molyer komediyasining axloqiy ideali mutlaq asketizm emas, balki aql, tabiiylik va me'yor uyg'unligidir.

Uchinchidan, Molyer satirasi tashqi xatti-harakatdan uning ijtimoiy oqibatiga o'tadi. Harpagonning xasisligi oilani buzadi; Orgonning ko'r-ko'rona ishonchi yaqinlarini xavf ostida qoldiradi; Jourdainning manmanligi uni firibgarlar uchun qulay nishonga aylantiradi. Shunday qilib, shaxsiy kamchilik ijtimoiy munosabatga ta'sir qilgan paytda satiraning asosiy obyektiga aylanadi.

To'rtinchidan, Molyerda kulgi mutlaq axloqiy hakam emas. Bergson ham kulgining "tuzatuvchi" xususiyatini ta'kidlar ekan, uning har doim adolatli yoki mehribon bo'lavermasligini qayd etadi [1, 197]. Molyerning kuchi ham tomoshabinni shunchaki bir qahramon ustidan kulishga majbur qilishida emas, balki kulayotgan subyektning o'zini ham tanqidiy kuzatishga undashidadir. Larry Norman Molyer satirasida "ko'zgu" metaforasi bejiz ahamiyatli emasligini ko'rsatadi: komediya jamiyatga o'z xulqining aksini taqdim etadi [5, 57–70]. Shuning uchun Molyer komediyasida estetik

zavq bilan axloqiy refleksiya ajralmas birlikni tashkil etadi. Tomoshabin kuladi, biroq kulgi tugaganidan keyin ham illatning mazmuni ongda qoladi. Ana shu xususiyat dramaturg asarlarining tarixiy muhit chegarasidan chiqib, keyingi davrlar uchun ham dolzarb bo'lib qolishiga sabab bo'lgan.

Xulosa. Molyer komediyalarida ijtimoiy illatlar satirasi estetik va axloqiy mezonlarning murakkab uyg'unligiga asoslanadi. Dramaturg riyokorlik, xasislik, manmanlik, ijtimoiy taqlid, xudbinlik va murosasizlik kabi xususiyatlarni mavhum axloqiy hukm tarzida emas, balki hayotiy xarakter va dramatik vaziyatlar orqali ochadi. Shu sabab uning satirasi didaktik bayon emas, badiiy bilish shakliga aylanadi. "Tartyuf"da axloqiy qadriyatlarni niqob sifatida ishlatish, "Xasis"da moddiy manfaatning insoniy munosabatlardan ustun qo'yilishi, "Mizantrop"da axloqiy talabning mutlaqlashuvi, "Dvoryanlikdagi meshchan"da ijtimoiy taqlid va "Don Juan"da mas'uliyatsiz individualizm turli shakllarda bo'lsa-da, bir umumiy estetik qonuniyatga bo'ysunadi: me'yorni yo'qotgan xususiyat komik va ayni paytda ijtimoiy xavfli hodisaga aylanadi. Molyer ijodida kulgi insonni bevosita hukm qilishdan ko'ra, uni o'z xatti-harakatini tashqaridan ko'rishga majbur qiladi. Bunda komizm estetik zavq tug'irsam, satira ushbu zavqni tanqidiy idrok bilan boyitadi. Natijada kulgi axloqiy refleksiyaning badiiy shakliga aylanadi. Molyer komediyalarining umrboqiyiligi ham aynan shu xususiyat bilan izohlanadi. Ular XVII asr Fransiyasiga xos konkret ijtimoiy holatlardan oziqlangan bo'lsa-da, tasvirlangan riyokorlik, ochko'zlik, obro'parastlik, soxta madaniyatlilik va xudbinlik tarixiy davr bilan chegaralanmaydigan hodisalardir. Shu bois Molyer satirasi bugungi kunda ham inson va jamiyat munosabatini estetik hamda axloqiy nuqtayi nazardan tahlil qilish imkonini beruvchi muhim badiiy tajriba sifatida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bergson H. *Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic*. Authorized translation by Cloudesley Brereton and Fred Rothwell. – London: Macmillan and Co., 1911.
2. Bradby D., Calder A. (eds.). *The Cambridge Companion to Molière*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 268 p.
3. Calder A. *Laughter and irony in Le Misanthrope* // Bradby D., Calder A. (eds.). *The Cambridge Companion to Molière*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 95–106.
4. McBride R. *L'Avare or Harpagon's masterclass in comedy* // Bradby D., Calder A. (eds.). *The Cambridge Companion to Molière*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 83–94.
5. Norman L. F. *Molière as satirist* // Bradby D., Calder A. (eds.). *The Cambridge Companion to Molière*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 57–70.
6. Molière J.-B. *The Misanthrope and Other Plays*. Translated by John Wood and David Coward; introduction and notes by David Coward. – London: Penguin Classics, 2000. – 352 p.
7. Powell J. S. *Le Bourgeois gentilhomme: Molière and music* // Bradby D., Calder A. (eds.). *The Cambridge Companion to Molière*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 121–138.
8. Molière J.-B. *The Miser and Other Plays*. Translated by John Wood and David Coward. – London: Penguin Classics, 2000. – 336 p.